

Література:

1. Тарануха Ю.В. Предприятие и предпринимательство в трансформируемой экономике / Ю.В. Тарануха. – М.: Изд-во «Дело и Сервис», 2003. – 368 с.
2. Економіка і планування бізнесу / Під. ред. В.Р. Кучеренко, А.І. Бутенко. – Одеса: Інститут проблем економіко-екологічних досліджень НАН України, 2004. – 458 с.
3. Бусыгин А.В. Предпринимательство / А.В. Бусыгин. – М.: Дело, 2000. – 640 с.
4. Кредісов В.А. Підприємництво – вирішальний фактор розвитку країн з перехідною економікою / В.А. Кредісов. – К.: Знання України, 2003. – 327 с.

СУТНІСТЬ ТА ВИДИ РИЗИКІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

*Іванілов О.С., д.е.н., професор
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Ризики є невід’ємною складовою підприємницької діяльності. У зв’язку з нестабільною політичною та економічною ситуацією в країні посилюється значення питання ефективного розвитку промислових підприємств, функціонування яких відбувається в умовах невизначеності, що спричиняє виникнення різних видів ризиків. Пошук ефективних підходів до оцінки та реагування на ризики став одним із найважливіших напрямків розвитку сучасних промислових підприємств. Керівництву необхідно виявляти основні чинники виникнення ризиків, особливості їх впливу на діяльність підприємства та внутрішні механізми їх нейтралізації. Повністю уникнути ризиків неможливо, але необхідно враховувати те, що всі види ризиків взаємопов’язані та їх рівень постійно змінюється під впливом динамічного оточення. Тому для успішного функціонування підприємства в умовах невизначеності у ринковій економіці необхідно правильно оцінювати ступінь ризику та вміти його підтримувати на бажаному рівні. Розробка заходів щодо зниження ризику дозволить попередити виникнення значних втрат та звести негативний вплив ризиків на діяльність підприємства до мінімуму.

Будь-яка сфера людської діяльності, особливо економіка та підприємництво, обтяжені ризиком, який породжується невизначеністю, конфліктами, мінливістю уклеї у часі тощо.

Детерміновані ситуації, коли відсутній ризик, зустрічаються в економіці нечасто. Більшість чинників, котрі спричиняють ризик, є слабо прогнозованими і повністю неконтрольованими; їх неможливо усунути цілком, а тому навіть ефективні, на перший погляд, рішення можуть призвести до невдачі чи відхилення від обраних цілей. Зазначимо, що навіть бездіяльність в економічному бутті обмежена ризиком – ризиком невикористаних можливостей («закопаних талентів»).

На думку деяких вчених, фактично новою парадигмою суспільного розвитку є «суспільство ризику». Її суть у тому, що пануюча «позитивна» логіка суспільного виробництва, яка полягала в накопиченні і розподілі багатства, починає витіснятися «негативною» логікою виробництва і розповсюдження ризиків [1, с. 9].

Тому здатність реагувати на зростаючі невизначеність і ризику стає економічним ресурсом, що забезпечує самозбереження і виживання. І саме підприємництво здатне перетворити негативний вплив ризикогенного бізнес-середовища на ресурс інноваційного розвитку.

Дослідимо походження слова «ризик». Воно є формою латинського терміна «*resicum*», котре в перекладі означає «небезпека» або «скеля». Такий зв'язок не випадковий, бо, як відомо, зіткнення з прибережною скелею у мореплавців вважалося найбільшою небезпекою.

Поняття ризику використовується в різних науках: право розглядає ризик у зв'язку з його правомірністю, теорія катастроф застосовує цей термін для опису аварій, стихійного лиха та ін., тобто в кожній з наук вивчення ризику ґрунтується на предметі дослідження даної науки. Аналіз економічної літератури з проблем ризику дозволяє виявити основні моменти, що є характерними для ризикової ситуації:

- випадковий характер подій;
- наявність альтернативних рішень;
- відомі або можна визначити ймовірності результатів та самі очікувані результати;
- ймовірність виникнення збитків;
- ймовірність одержання додаткового прибутку.

Таким чином, категорію «Ризик» можна визначити як небезпеку потенційно можливої втрати ресурсів або недодержання доходів у порівнянні з варіантом, що розрахований на раціональне використання ресурсів у даному виді діяльності.

Коротко можна сказати, що ризик – можлива небезпека втрат.

Відносно господарської діяльності господарський ризик підприємства – загроза того, що підприємство понесе втрати у вигляді додаткових витрат або отримає доходи нижче тих, на які воно розраховувало.

Існуючи в сучасній російській і зарубіжній економічній літературі трактування терміна «ризик» можна згрупувати в такі групи:

- багато авторів визначають ризик як імовірність (можливість) помилки або успіху того чи іншого вибору в ситуації з кількома альтернативами (див. думки таких авторів, як: Л.Дж. Гитман, М.Д. Джонк; М.А. Рогов; Л.Н. Тепман; Е.С. Хендрікс, М.Ф. Ван Бреда; Т.Л. Бартон, В.Г. Шенкір, П.Уокер, тощо);

- велике число авторів визначають ризик як небезпеку можливих втрат (І.Т. Балабанов, В.П. Бочарників, С.В. Свешніков, С.Н. Возняк, Л.Ф. Догіль, Б.А. Райзберг, тощо);

- часто ризик характеризується як ситуативна характеристика діяльності або ситуація (подія) (М.Г. Лапуста, Л.Г. Шаршукова, В.Т. Севрук, М.В. Хохлов, Е.В. Цветкова, І.О. Арлюкова, тощо);

- ряд авторів розуміють під ризиком невизначеність щодо можливих втрат (В.А. Гамза, Ю.Ю. Екатеринославський, Р.А. Фатхутдінов, А.С. Шапкін, тощо);

- Н.Н. Куніцина [2] вважає, що ризик – якісна ознака комплексної об'єктивно-суб'єктивної економічної категорії, що виражає можливість відхилення від наміченого, очікуваного результату.

У сучасному міждисциплінарному розумінні термін ризик можна трактувати як ймовірність збитку і його розмір, тоді як сама проблема ризику розумілася як знаходження способу уникнення помилок при рішеннях, які можуть спричинити за собою цей збиток. Проведений аналіз поняття ризик довів, що серед науковців немає загально визнаного визначення терміну ризик. Кожен автор прагне дати своє визначення терміну «ризик», «управління ризиками», збудувати власну класифікацію можливих ризиків і так далі, тобто сьогодні немає однозначного розуміння сутності ризиків. Це пояснюється практично повним ігноруванням його українським законодавством в реальній економічній практиці й управлінській діяльності підприємств [3].

Ефективність організації управління ризиками залежить від ідентифікації їх місцеположення у загальній системі класифікації.

В економічній літературі з проблем теорії господарських ризиків пропонуються різні способи класифікації ризиків. Найчастіше класифікація ризиків проводиться за такими ознаками: природа або причина виникнення, міра об'єктивності рішень, рівень виникнення (масштаб виникнення), сфера виникнення, ступінь правомірності, ступінь припустимості або величина, вид господарської діяльності або сфера походження, ступінь системності, можливість страхування, ступінь впливу на діяльність, можливий результат, тривалість у часі, час прийняття ризикових рішень.

Розглянемо класифікацію ризиків, узагальнюючи варіанти, що пропонуються в літературі з теорії ризиків.

1. За рівнем виникнення ризику можуть бути класифіковані так:

- глобальні (світові) ризики, що виникають в економіці декількох країн або всього світового співтовариства, впливаючи на діяльність господарюючих суб'єктів цих країн. Найбільш часто ці ризики можуть бути представлені геополітичними ризиками (наприклад, зміна світової рівноваги, глобальні екологічні й демографічні проблеми і т. ін.).

- країнові, що виникають на макрорівні і впливають на всі господарюючі суб'єкти країни. Вони пов'язані, перш за все, зі змінами в політиці, законодавстві, кредитуванні, податковому законодавстві і т. ін.

- регіональні, що виникають через наявність специфіки розвитку та управління окремими регіонами в країні. Цей ризик особливо притаманний монопродуктивним районам країни (наприклад, з перевагою воєнної промисловості, важкої індустрії, які особливо реагують на економічні кризи в країні).

- міжгалузеві, наявність яких обумовлена впливом та залежністю окремих галузей і сфер економічної діяльності між собою.

- галузеві, що виникають у цілої групи підприємств однієї галузі, і, звичайно, впливають на всю галузь. Цей ризик пов'язаний зі зміною стану справ в окремій галузі економіки, зі специфікою окремих галузей. Так, усі галузі промисловості проходять стадії народження, зростання, розвитку та занепаду. Наприклад, в ряді країн у стадії зростання та розвитку зараз знаходяться, зокрема, електроніка, інформаційні послуги, науковомісткі галузі, у стадії занепаду – залізничний транспорт, металургія тощо.

Така циклічність пов'язана з переорієнтацією економіки країни, з вичерпанням певних ресурсів, зі зміною попиту на внутрішньому й світовому ринках збуту, із загальним історичним розвитком цивілізації та іншими причинами. А це відбивається на прибутках різних галузей промисловості, цінах на акції окремих підприємств, які набувають чи, навпаки, втрачають привабливість для інвесторів. З позиції цього виду ризику всі галузі можна розподілити на ті, що схильні до циклічних коливань (виробництво обладнання і т. ін.) й ті, що менш схильні до циклічних коливань (виробництво товарів для населення), на «вмираючі», стабільно працюючі, швидко зростаючі молоді галузі, засновані на новітніх технологіях.

Галузеві ризики, наприклад, проявляються в змінах інвестиційної якості та курсової вартості цінних паперів та відповідних втратах певних інвесторів, в залежності від належності галузі до того чи іншого типу і правильності оцінки цього фактора інвесторами.

- ризики, що виникають на мікрорівні, тобто безпосередньо на підприємстві або у приватних осіб. Ці ризики схожі з галузевими і в більшості похідні від них. Разом з тим свій внесок у зміни ризиків вносить тип поведінки підприємства. Може бути «консервативне» підприємство, що не переслідує стратегію розширення, універсалізації і надає перевагу, зайнявши на ринку одну чи декілька ніш, одержувати всі вигоди від максимальної спеціалізації своїх робіт, високої якості продукції (послуг) та стабільної клієнтури. Інший ступінь ризику буде притаманний, наприклад, цінним паперам «агресивного» підприємства, можливо тільки що створеного, яке вибрало стратегію універсалізації та розширення, освоєння нових типів технологій і продуктів. І останнє, поведінці підприємства може бути властива «помірність», що дозволяє сполучати «агресивний» і «консервативний» тип поведінки.

Ризик підприємств містить в собі й ризик шахрайства, тобто створення фальшивих підприємств, компаній для шахрайського залучення коштів населення.

2. За причинами виникнення:

Причина виникнення конкретної ризикової ситуації – деяка умова, що викликає напруження.

Джерелом такого напруження можуть бути:

- безпосередньо господарська діяльність;
- діяльність самого підприємця;

- недостатність інформації про стан зовнішнього середовища, що впливає на кінцевий результат.

Виходячи з цього, виділяють декілька груп ризиків:

- ризик, викликаний невизначеністю майбутнього, тобто тією звичайною невизначеністю, що характерна для функціонування усіх суб'єктів ринку, і, як наслідок цього, складністю у прогнозуванні їх поведінки. Невизначеність майбутнього може бути викликана як невизначеністю у функціонуванні економічної системи самого підприємства або його ближнього оточення (наприклад, партнерів), так й невизначеністю навколишнього середовища (наприклад, економіки країни у цілому);

- ризик, викликаний нестачею інформації для прийняття рішень, що пов'язаний з об'єктивною неможливістю обліку й розгляду усіх параметрів, які необхідні для прийняття виробничо-господарських рішень;

- ризик, що викликаний особистими суб'єктивними факторами групи, що аналізує ризик (їх особистим розумінням аналізованих процесів, рівнем кваліфікації, співвідношенням кількості часу, що потрібний для якісного й всебічного аналізу, та відведеним для цього часом і т. ін.).

3. За ступенем припустимості або величиною ризику класифікують так:

- допустимий ризик – це загроза повної втрати прибутку від реалізації того чи іншого проекту або від підприємницької діяльності в цілому. При такому ризику втрати можливі, але їх розмір менш ніж очікуваний прибуток. Отже, такий вид підприємницької діяльності або конкретна угода, не зважаючи на імовірність ризику, зберігає свою доцільність.

- критичний ризик – загроза втрат, що дорівнюють розміру зроблених витрат на здійснення підприємницької діяльності або окремої угоди. При цьому межа критичного ризику відповідає загрозі отримання нульового прибутку, але відшкодовуються зроблені підприємцем матеріальні витрати. Найвища межа критичного ризику – загроза втрат у розмірі повних витрат, пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності, тобто імовірні втрати очікуваної виручки, а тому підприємцю доведеться відшкодовувати витрати за свій рахунок.

- катастрофічний ризик – це ризик, що характеризується загрозою втрат в розмірі, який дорівнює або перевищує весь майновий стан підприємця.

Катастрофічний ризик, як правило, призводить до банкрутства підприємця, тому що в цьому випадку можлива втрата не тільки усіх вкладених у конкретний вид діяльності або в конкретну угоду підприємцем коштів, але й його майна. Це характерно для ситуації, коли, наприклад, підприємство отримало зовнішній позик під очікуваний прибуток. При виникненні катастрофічного ризику підприємству прийдеться повертати кредити за рахунок власних коштів.

4. За сферою виникнення ризику розподіляються на зовнішні й внутрішні.

Джерело виникнення зовнішніх ризиків знаходиться у зовнішньому середовищі (по відношенню до підприємства). Підприємство не може впливати на них, але може передбачити й урахувати їх у своїй діяльності. Таким чином,

до зовнішніх відносяться ризики, що безпосередньо не пов'язані з діяльністю підприємства. Мова тут йде про непередбачені зміни законодавства, що регулює господарську діяльність, нестійкість політичного режиму у країні діяльності та інші ситуації, що призводять до втрат.

Джерело внутрішніх ризиків – саме підприємство або підприємець. Вони виникають у випадках неефективного менеджменту, помилкової маркетингової політики, а також як наслідок внутрішньофірмових зловживань. Основними серед внутрішніх виступають кадрові ризики, що пов'язані з професійним рівнем та рисами характеру співробітників підприємства.

5. За ступенем правомірності ризики бувають:

- виправдані або правомірні ;
- невинуватені або неправомірні ризики.

Для розмежування виправданого й невинуватеного ризиків необхідно брати до уваги й те, що межа між ними в різних видах підприємницької діяльності, у різних секторах економіки різна. Так, в області науково-технічного прогресу припустима ймовірність отримання негативного результату на стадії фундаментальних досліджень дорівнює 5-10, прикладних наукових розробок – 80-90, проектно-конструкторських розробок – 90-95 %. Разом з тим існують окремі галузі (наприклад, атомна енергетика), де можливість ризику зовсім неприпустима.

6. За ступенем системності виділяють:

- систематичні ризики – це ризики, притаманні тій чи іншій сфері підприємницької діяльності.

Так, в інвестиційній діяльності систематичний ризик пов'язаний з мінливістю цін на акції певної компанії, що викликана загальноринковими коливаннями цін. Він поєднує ризик зміни відсоткових ставок, ризик падіння загальноринкових цін та ризик інфляції.

Систематичні ризики обов'язково існують в економіці, їх можна передбачити й оцінити, але важко знизити їх ступінь. Таким чином, вони являють собою атрибут діяльності будь-якого господарського суб'єкта. Однак досягти того, щоб підприємство у своїй діяльності мало зіткнення тільки з цими ризиками, не завжди можливо через цілий ряд обмежень як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру (ресурсні обмеження, суб'єктивність інформації, що використовується при складанні прогнозів і т. ін.). Тому в більшості випадків підприємства приймають на себе не тільки систематичні ризики, що притаманні сфері діяльності підприємства, а й несистематичні ризики.

- несистематичні або специфічні ризики – це ризики, що пов'язані з придбанням підприємницького прибутку від конкретної операції у даній сфері діяльності. Наприклад, несистематичний ризик певної інвестиції не залежить від стану ринку і є специфічним щодо конкретного підприємства. Цей ризик включає в себе галузевий та фінансовий ризики. Несистематичні ризики притаманні конкретній підприємницькій операції або угоди, тому ступінь їх впливу на діяльність підприємства може бути зведений до мінімуму.

7. З можливості страхування ризику діляться на дві групи:

- ризики, які можна страхувати, тобто ймовірна подія або сукупність подій, у випадку настання яких здійснюється страхування. При цьому підприємець може частково перекласти ризик на інші суб'єкти економіки, здійснюючи витрати у вигляді страхових внесків.

У залежності від джерела небезпеки страхові ризики поділяються на дві групи:

- ризики, пов'язані з проявами стихійних сил природи (погодні умови, землетрус, повінь і т. ін.);

- ризики, пов'язані з цілеспрямованими діями людини.

До ризиків, які доцільно страхувати, відносяться ймовірні втрати внаслідок:

- пожеж та інших стихійного лиха;

- автомобільних аварій;

- псування або знищення продукції при транспортуванні;

- помилок співробітників підприємства;

- витоку конфіденційної інформації конкурентам;

- невиконання обов'язків субпідрядниками;

- призупинки ділової активності підприємства;

- можливої смерті або хвороби керівника або провідного співробітника підприємства;

- можливого захворювання, смерті або нещасного випадку співробітника підприємства.

- ризики, які не беруть страхувати страхові компанії. Однак, саме прийняття на себе ризиків, що не застраховані, є потенційним джерелом прибутку підприємства. Але якщо втрати від ризику, що застрахований, покриваються за рахунок виплат страхових компаній, то втрати від ризиків, що не застраховані, відшкодовуються з власних коштів підприємства. Основні внутрішні джерела покриття ризиків – це власний капітал підприємства, а також спеціальні резервні фонди.

8. За сферою походження виділяють ризики:

- адміністративно-законодавчі, що виникають у випадку реалізації незапланованих адміністративних обмежень господарської діяльності ринкових суб'єктів, а також змін у законодавстві (зростання податкових ставок, заборона заняття окремими видами діяльності ринкових суб'єктів і т. ін.) Ці ризики, як правило, пов'язані з низькою якістю законодавчих актів й несподіваними змінами в законодавстві.

- природно-екологічні – виникають внаслідок залежності людини і в цілому суспільного виробництва від природно – кліматичних умов (наприклад, більша за звичайну кількість опадів може призвести до зниження врожаю сільськогосподарських культур і т. ін.), а також зворотнього зв'язку між суспільними виробництвом та навколишнім середовищем (несприятливий вплив шкідливих виробництв на здоров'я людини і т. п.).

- виробничні – пов'язані з виробництвом продукції, товарів та послуг, здійсненням будь-яких видів виробничої діяльності, у процесі якої

підприємства можуть зіткнутися з проблемами неадекватного використання сировини, збільшенням собівартості, втрат робочого часу, застосуванням нових методів виробництва.

До основних причин виробничого ризику відносяться :

- зниження намічених обсягів виробництва й реалізації продукції внаслідок зниження продуктивності праці, простоїв обладнання, втрат робочого часу, відсутності необхідної кількості матеріалів, підвищеного проценту браку виготовлюваної продукції;

- зниження цін, за якими планувалося реалізувати продукцію або послуги, у зв'язку з її недостатньою якістю, несприятливими змінами ринкової кон'юнктури, падінням попиту;

- збільшення матеріальних витрат у результаті витрачення матеріалів, сировини, палива, енергії, а також збільшення транспортних, торговельних, накладних та інших витрат;

- збільшення фонду оплати праці у зв'язку з перевищенням наміченої чисельності працівників або у зв'язку з виплатою більш вищої, ніж заплановано, заробітної плати окремим працівникам;

- збільшення податкових платежів та інших нарахувань у зв'язку зі змінами податкової ставки й ставки відрахувань у несприятливу для підприємства сторону;

- низька дисципліна постачання, перебої з паливом та електроенергією;

- фізичний і моральний знос обладнання вітчизняних підприємств.

- фінансові, що виникають на ринку фінансових ресурсів тобто сукупності кредитного, фінансового й ринку цінних паперів.

Фінансовий ризик – це ризик, що виникає при здійсненні фінансового підприємництва або фінансових угод.

Фінансові ризики зумовлені діями двох груп факторів:

- макроекономічні фактори (зміна політичної і загальноекономічної ситуації, інфляційні процеси та ін.);

- внутрішньофірмові фактори (комерційні й господарські помилки менеджменту і т. ін.).

Фінансові ризики поділяють на два види:

- ризики, зв'язані з купівельною спроможністю грошей,

- ризики, зв'язані з вкладенням капіталу (інвестиційні ризики).

До першого виду фінансових ризиків відносять інфляційні й дефляційні ризики, валютні ризики, ризики ліквідності.

Інфляційний ризик – це ризик того, що при зростанні інфляції грошові доходи знецінюються з точки зору реальної купівельної спроможності швидше, ніж ростуть.

Дефляційний ризик – це ризик того, що при зростанні дефляції відбувається падіння рівня цін – погіршення економічних умов підприємництва і зниження доходів.

Валютні ризики – небезпека валютних втрат, зв'язаних зі зміною курсу однієї іноземної валюти по відношенню до іншої, при проведенні зовнішньоекономічних, кредитних та інших валютних операцій.

Валютний ризик включає в себе три різновиди:

- економічний ризик;
- ризик перекладу, або трансляційний ризик;
- ризик угод, або операційний ризик.

Ризик ліквідності – ризик, пов'язаний з можливістю втрат при реалізації цінних паперів або інших товарів через зміну їхньої якості і споживчої вартості.

До другого виду фінансових ризиків відносять інвестиційні ризики, що обумовлені невизначеністю, непередбаченими обставинами в інвестиційній сфері. Інвестиційна діяльність у всіх її формах та видах обтяжена ризиком, ступінь якого посилюється з переходом до ринкової економіки. Зростання ступеня ризику за сучасних умов пов'язане зі зростаючою невизначеністю та швидкими змінами в економічній ситуації в країні в цілому і на інвестиційному ринку зокрема: розширюються пропозиції для інвестування приватизованих об'єктів, з'являються нові елементи і фінансові інструменти тощо.

Інвестиційні ризики вміщують в себе такі ризики: ризик упущеної вигоди, ризик зниження доходності, ризик прямих фінансових втрат .

Ризик упущеної вигоди – це ризик настання непрямих (побічних) фінансових збитків (неотримання прибутку) в результаті нездійснення яких-небудь заходів (наприклад, страхування, хеджування, інвестування і т. ін.).

Ризик зниження доходності може виникнути в результаті зменшення розміру відсотків і дивідендів портфельних інвестицій, вкладів і кредитів.

Портфельні інвестиції пов'язані з формуванням інвестиційного портфелю і являють собою придбання цінних паїв та інших активів. Термін «портфельний» походить від італійського «portofoglio», і означає сукупність цінних паперів, що є в інвестора.

Ризик значення доходності поєднує процентні й кредитні ризики.

До процентних ризиків відносять небезпеку втрат комерційними банками, кредитними установами, інвестиційними інститутами, селінговими компаніями у результаті підвищення процентних ставок, що виплачуються ними по залучених коштах, над ставками з наданих кредитів. До процентних ризиків відносять також ризик втрат, які можуть зазначити інвестори у зв'язку із змінами дивідендів по акціях, процентних ставок на ринку по облігаціях, сертифікатах та інших цінних паперах.

Кредитний ризик – це небезпека несплати позичальником основного боргу й процентів, що призначаються кредитору. До кредитного ризику належить також ризик такої події, коли емітент, що випустив боргові цінні папери стає неспроможним виплатити проценти по них або основну суму боргу.

Кредитний ризик може бути різновидом ризиків прямих фінансових втрат. Ризики прямих фінансових втрат вміщують такі ризики:

- біржовий ризик,
- селективний ризик,

- ризик банкрутства,
- кредитний ризик.

Біржові ризики являють собою небезпеку втрат від біржових угод. До цих ризиків відносяться ризики неплатежів по комерційних винагородах брокерської фірми т. ін.

Селективний ризик (лат *selektio*-вибір, відбір) – це ризик неправильного вибору варіантів вкладення капіталу, виду цінних паперів для інвестування у порівнянні з іншими видами цінних паперів при формуванні інвестиційного портфелю.

Ризик банкрутства являє собою небезпеку в результаті неправильного вибору вкладення капіталу, повної втрати підприємством власного капіталу й нездатності його розрахуватися по взятих на себе зобов'язанням.

Взагалі види інвестиційних ризиків досить різноманітні й чисельні.

Демографічні ризики виникають внаслідок зміни демографічної ситуації. Особливістю їх є те, що вони можуть існувати як у формі самостійних ризиків, так і бути причинами для виникнення інших ризиків (наприклад, зниження, тривалості життя населення може бути наслідком виникнення такого ризику, що пов'язаний з реалізацією продукції підприємств, яке орієнтується на населення похилого віку, і т. ін.).

Соціально-політичні ризики – походження їх базується на можливості виникнення непередбачених ситуацій у випадку зміни державою її політичного курсу, пріоритетних напрямків діяльності уряду, а також можливого введення в дію незапланованих раніше соціальних програм або інших дій, які в основі свого походження мають соціальну сферу (наприклад, страйки, зміни психологічного настрою в суспільстві і т. ін.). Урахування цього виду ризику особливо важливе у країнах з нестійким законодавством, відсутністю традицій та культури підприємництва.

Спроби врахувати політичний ризик здійснювалися вже у XIX ст. американським банкіром Ротшильдом, а вперше поняття «політичний ризик» з'явилося в лексиконі американських корпорацій у 1959 р. після приходу до влади на Кубі Ф.Кастро.

Зараз у світі створена світова мережа спеціалізованих аналітичних центрів з оцінки політичних ризиків, основна частина яких розташована в США. Найбільш відомі центри, що вивчають політичні ризики, – це Центр стратегічних та міжнародних досліджень у Джорджтаунському університеті. Дослідницький центр міжнародних змін при Колумбійському університеті (Нью-Йорк).

Політичні ризики можна розподілити на чотири групи:

- ризик націоналізації експропріацій без адекватної компенсації;
- ризик трансферта, пов'язаний з можливим обмеженням конвертування національної валюти;
- ризик розторгнення контракту з причин дії влади країни, де знаходиться компанія – контрагент (наприклад, у зв'язку зі змінами національного законодавства);

- ризик воєнних дій та громадянських безпорядків, внаслідок чого підприємства можуть понести великі втрати й навіть банкрутство.

Політичні ризики також можна розподілити на країнові, регіональні, міжнародні.

Під країновим політичним ризиком розуміють нестабільність внутрішньополітичних обставин, що впливають на результати діяльності підприємств.

Під регіональним політичним ризиком слід розуміти нестабільність політичних обставин у конкретному регіоні (наприклад, воєнні дії, вторгнення регіональних органів управління у підприємницьку діяльність і т. ін.)

Урахування міжнародного політичного ризику важливе як для підприємств, що мають вихід на міжнародний ринок, так і для підприємств, що мають іноземних партнерів.

Оскільки на політичні ризики підприємство не може безпосередньо впливати, то політичні ризики слід відносити до зовнішніх ризиків.

Інноваційні ризики, що виникають через невизначеність в інноваційній сфері, починаючи з вироблення інноваційної ідеї, втілення її у продукт або технології і закінчуючи реалізацією продукту на ринку.

Таким чином, інноваційний ризик – це ймовірність втрат, що виникають при вкладенні підприємством засобів у виробництво нових товарів та послуг, які, можливо, не знайдуть очікуваного попиту на ринку.

Зарахування інноваційних ризиків, особливо в сучасній підприємницькій діяльності, яка знаходиться на етапі збільшення капіталів для виробництва товарів та послуг, як для існуючих, так і нових.

Інноваційні ризики виникають у таких ситуаціях:

- при впровадженні більш дешевого методу виробництва товару або послуг у порівнянні з існуючими. Такі інвестиції принесуть підприємству тимчасовий надприбуток (до тих пір, поки тільки воно має цю нову технологію). У такій ситуації підприємство зіткнеться лише з одним видом ризику – можливою неправильною оцінкою вироблюваного товару;

- при випуску нового товару або послуг на старому обладнанні. У такому випадку до ризику неправильної оцінки попиту на новий товар або послугу додається ще ризик невідповідності якості товару або послуги у зв'язку з використанням старого обладнання;

- при виробництві нового товару або послуги за допомогою нової техніки й технології. У такій ситуації інноваційний ризик містить в собі: ризик того, що новий товар або послуга може не знайти покупця; ризик невідповідності нового обладнання і технології необхідним вимогам для виробництва нового товару або послуги; ризик неможливості продажу використаного обладнання, тому що воно не підходить для виробництва іншої продукції (у випадку невдачі).

Комерційні ризики, що виникають у процесі реалізації товарів та послуг, що вироблені або придбані підприємством.

Основні причини комерційних ризиків:

- зниження обсягів реалізації у результаті падіння попиту або споживання товару, що реалізується підприємством, введення обмежень на продаж;

- підвищення закупівельної ціни товару у процесі здійснення підприємницького проекту;

- непередбачене зниження обсягів закупок у порівнянні з наміченим, що зменшує масштаб усієї операції і збільшує витрати на одиницю обсягу реалізованого товару (за рахунок умовно-постійних витрат);

- втрата товару;

- втрата якості товару у процесі обігу (транспортування, зберігання), що призводить до зниження його ціни;

- підвищення витрат обігу в порівнянні з наміченими у результаті виплат штрафів, непередбачених зборів та відрахувань, що призводить до зниження прибутку підприємства.

Комерційний ризик вміщує в себе:

- ризик, пов'язаний з реалізацією товару (послуг) на ринку;

- ризик, пов'язаний з транспортуванням товару (транспортний);

- ризик, пов'язаний з прийманням товару (послуг) покупцем;

- ризик, пов'язаний з платоспроможністю покупця;

- ризик форс-мажорних обставин.

Ця група ризиків може бути як самостійною (якщо аналізуються ризики комерційного підприємства), так і у складі виробничих ризиків (у випадку, коли комерційні ризики виникають у підприємства, яке займається виробничою діяльністю у процесі її забезпечення, наприклад, реалізація виробленої продукції, постачання підприємства сировиною і матеріалами і т. ін.)

Геополітичні ризики – ризики глобального характеру (світова міграція робочої сили, виникнення хвороб, що загрожують життю людства і т. ін.).

Технічні ризики – ризики, що визначаються ступенем організації виробництва, проведенням регулярної профілактики обладнання, заходів безпеки, можливістю проведення ремонту при можливих поломках обладнання власними силами підприємства. Ці ризики виникають тому, що ефективна підприємницька діяльність, як правило, пов'язана із засвоєнням техніки й технології, пошуком резервів підвищення інтенсивності виробництва. Однак впровадження нової техніки й технології призводить до небезпеки технологічних катастроф, що завдають значної шкоди природі, людям, виробництву.

До технічних ризиків відносять ймовірність втрат з причин:

- негативних результатів науково-дослідницьких робіт;

- недосягнення запланованих технічних параметрів по результатах конструкторських та технологічних розробок;

- низьких технологічних можливостей виробництва, що не дозволяє засвоїти результати нових розробок;

- виникнення при застосуванні нових технологій і продуктів побічних проблем;

- перебоїв та поломок обладнання.

Технічні ризики відносять до групи внутрішніх, оскільки підприємство або окремих підприємець може на них безпосередньо впливати, і виникнення їх, як правило, залежить від діяльності самого підприємства.

9. В залежності від суб'єкта, що аналізує ризик і приймає рішення про поведінку підприємства у випадку його виникнення виділяють:

- групу ризиків індивідуального рішення, коли аналіз (рішення) проводиться (приймається) однією людиною (директором підприємства, його власником і т. ін.);

- групу ризиків колективного рішення, коли аналіз або рішення приймається групою осіб (рада директорів, група експертів і т. ін.).

10. За можливістю прогнозування ризики можуть бути класифіковані на:

- ризики, що прогножуються – це ризики, виникнення яких піддається прогнозу. Цей прогноз може розроблятися за допомогою різних методів, які вивчає наука «прогностика»;

- ризики, що тільки частково прогножуються (форс-мажорні ризики), – це ризики, що виникають внаслідок здійснення форс-мажорних подій, тобто тих подій або надзвичайних обставин, які не можуть бути повністю передбачені або яких не можна запобігти якимись засобами, що є перешкодою, які не подолаєш (наприклад, стихійні лиха, катастрофи і т. ін.). Їх часткова непрогнозованість виступає наслідком низького ступеня ймовірності при визначенні можливості їх здійснення, що, в свою чергу, є результатом обмеженості інформації та знань людини, які необхідні для побудови прогнозів.

11. За ступеню впливу на діяльність господарюючих суб'єктів:

Ризики в діяльності підприємств – це така подія, що за наявності сукупності певних умов може бути реалізована, а її вплив на діяльність господарюючих суб'єктів може бути:

- негативним, – що означає програш даного суб'єкта;

- нульовим, – що не має ніякого впливу на суб'єкт;

- позитивним, – що є вирашним для господарюючого суб'єкту.

Позитивний вплив може мати місце в тому випадку, коли ризик, що реалізований для одного суб'єкта з негативним або нульовим результатом, є корисним для іншого суб'єкта (наприклад, реалізація ризику у фірм-конкурентів і т. ін.).

Ризики в залежності від можливого результату (ризикової події) можна поділити на дві групи:

- чисті ризики, що означають можливість отримання негативного або нульового результату. До цих ризиків відносяться такі ризики: природні, екологічні, політичні, транспортні, майнові, виробничі, комерційні.

- спекулятивні ризики, що виражаються у можливості отримання як позитивного, так і негативного результату. До цих ризиків відносяться фінансові ризики.

12. За ознакою реалізації ризиків виділяють дві їх групи:

- реалізовані ризики – це здійснена несприятлива для підприємства подія, внаслідок якої може бути погіршена його діяльність;

- нереалізовані ризики – ризики, котрі не здійснилися всупереч очікуванню.

Слід зазначити, що реалізованими ризиками можуть бути й ті ризики, що мали меншу імовірність їх виникнення в порівнянні з нереалізованими, що є наслідком їх імовірного характеру й необхідності наявності цілого ряду умов для їх реалізації, тобто переходу із стадії прогнозованих у стадію здійснених.

13. За тривалістю у часу:

- короткострокові – ризики, що загрожують підприємству протягом відомого відрізка часу. Наприклад, транспортний ризик, коли збитки можуть виникнути в період транспортування вантажів, або ризик неплатежів за конкретною угодою.

- постійні – ризики, що безперервно загрожують підприємницькій діяльності у даному географічному районі або в певній галузі економіки, наприклад, ризик неплатежів у країні з недосконалою правовою системою або ризик зруйнування будівель у районі з підвищеною небезпекою землетрусів.

14. За мірою об'єктивності управлінських рішень ризики можна розподілити на:

- ризики з об'єктивною ймовірністю;
- ризики з суб'єктивною ймовірністю;
- ризики з об'єктивно-суб'єктивною ймовірністю.

15. За часом прийняття рішень виділяють три групи ризиків:

- випереджаючі ризики – ті, що зараховані при складанні планів розвитку підприємства, тобто до моменту їх появи розроблена стратегія їх виникнення;

- своєчасні ризики – такі, що не були завчасно передбачені, а також не була розроблена стратегія поведінки підприємства у випадку їх виникнення, і господарюючий суб'єкт реагує на них у момент їх виникнення (на перших стадіях);

- запізнелі ризики – такі, що не були передбачені підприємством при складанні своїх планів, і стратегія поведінки підприємства при цьому розробляється (визначається) вже після їх виникнення.

Описана узагальнена класифікація є умовною, тому що провести жорстку межу між окремими видами ризиків важко. Багато ризиків між собою взаємозв'язані. Зміни в одному з них викликають зміни у другому. Але всі вони впливають на результати діяльності підприємства і вимагають їх урахування для його успішної діяльності.

Література:

1. Сараєва І.М. Системне моделювання процесу ідентифікації підприємницьких ризиків: монографія / І.М. Сараєва. – О. : Фенікс, 2008. – 147 с.
2. Куницына Н.Н. Теория и методология оценки развития регионального аграрного сектора в условиях неопределенности и риска: дисс. ... докт. экон. наук / Н.Н. Куницына. – Ставрополь, 2003. – 501 с.

3. Шухман М.Е. Ризик-орієнтований підхід до планування робіт з внутрішнього аудиту корпорацій / М.Е. Шухман // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. – 2008. – № 4. – С. 266-276.

ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

*Кирчата І.М., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

У сучасних умовах мале підприємництво виступає одним із ключових елементів економіки, багато в чому визначаючи рівень добробуту суспільства в цілому, а тому його розвиток має бути пріоритетним напрямом державної економічної і соціальної політики.

Мале підприємництво визначає темпи економічного зростання, виконує важливу роль у формуванні регіональних і місцевих бюджетів, формує структуру і якість валового національного продукту, підтримує конкуренцію в економіці, формує новий соціальний прошарок суспільства.

Необхідно відзначити, що малі підприємства уміють проявляти гнучкість, невластиву середньому і крупному бізнесу, а також краще пристосовуються до мінливих умов. Крім того вони здатні працювати в нових секторах виробництва та вирішувати складні соціальні проблеми.

Разом з тим суб'єкти малого підприємництва володіють меншою стійкістю і конкурентоспроможністю, а цьому, потребують сприяння з боку держави для підтримки ринкової конкуренції, забезпечення внутрішньої стабільності і саморозвитку цього сектора економіки.

Сьогодні до основних проблем малого підприємництва можна віднести:

- нерозвиненість інфраструктури підтримки підприємництва;
- організаційні проблеми взаємодії малого бізнесу з державними структурами, бар'єри на шляху розвитку малого підприємництва;
- нерозвиненість фінансово-кредитної системи підтримки малого підприємництва;
- низьке інформаційне і кадрове забезпечення малого підприємництва.

Серед числа найактуальніших проблем постають питання, пов'язані з розвитком і підтримкою малого підприємництва, а саме:

- вдосконалення нормативно-правової бази розвитку і державної підтримки малого і середнього підприємництва на обласному рівні;
- сприяння фінансовій кредитній підтримці малого і середнього підприємництва;
- створення нової і підвищення ефективності використання діючої інфраструктури, підтримки малого і середнього підприємництва;